

УДК: 94(477+470)+355.01»20»+355.21:341.223

DOI: 10.24144/2078-1431.2022.2(29).20–40

Василь Черленяк,
кандидат медичних наук, керівник медичного закладу м. Зіген, ФРН

Наталія Радченко,
доктор історичних наук, доцент

Іван Черленяк,
доктор наук з державного управління, професор
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ОКУПАЦІЙНІ ПРАКТИКИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ КРЕМЛІВСЬКОЇ ДИКТАТУРИ ЯК ЗАГРОЗА ЗАСАДАМ СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

У статті досліджено методи й практики, які покладено Російською Федерацією в основу технологій реалізації стратегій загарбання територіальних, людських, природних та технічних ресурсів України. Дії російської влади на окупованих українських територіях свідчать про використання Москвою методів підкорення та винищення населення, які є відомими в історії та зафіксовані в архівах з часів більшовицького терору. Не отримавши засудження у міжнародному трибуналі одночасно із гітлерівським нацизмом, згодом вони були успадковані та модернізовані Радянським Союзом і Російською Федерацією. Тому міжнародний суд, міжнародна політична спільнота, електоральні спільноти демократичних країн повинні сформувавши для себе розуміння тих загроз для розвитку демократичних країн, які несе Москва.

Предметом розгляду є такі окупаційні методи й практики російської влади: 1) організація концентраційних таборів; 2) організація мережі фільтраційних таборів; 3) депортація; 4) примусова мобілізація місцевих жителів до окупаційного війська. Метою дій є встановлення атмосфери страху і недовіри у суспільстві, при одночасному виключенні найбільш дієздатної до спротиву частини населення. На сьогодні ці дії є результатом цілеспрямованої урядової політики Росії.

Ключові слова: гібридна війна, депортація, окупація, російсько-українська війна, фільтраційні табори.

The article examines the methods and practices that are laid by the Russian Federation as the basis of technologies for the implementation of strategies for seizing territorial, human, natural and technical resources of Ukraine. The actions of the Russian authorities in the occupied Ukrainian territories testify to Moscow's use of methods of subjugation and extermination of the population, which are known in history and recorded in the archives from the time of the Bolshevik terror. Not being condemned in an international tribunal at the same time as Hitler's Nazism, they were later inherited

and modernized by the Soviet Union and the Russian Federation. Therefore, the international court, the international political community, and the electoral communities of democratic countries must form an understanding of the threats to the development of democratic countries posed by Moscow.

The subject of consideration is the following occupation methods and practices of the Russian authorities: 1) organization of concentration camps; 2) organization of a network of filtration camps; 3) deportation; 4) forced mobilization of local residents to the occupation army. The purpose of the actions is to establish an atmosphere of fear and mistrust in society, while excluding the most effective part of it capable of organizing resistance. Today, these actions are the result of the purposeful government policy of Russia.

Keywords: hybrid war, deportation, occupation, Russian-Ukrainian war, filtration camps.

Постановка загальної проблеми. Європейська цивілізація у першій чверті ХХІ століття отримала потужний виклик у сенсі її подальшого демократичного розвитку в умовах соціального ринкового господарства та суспільного добробуту. Але не тільки в цьому сенсі, а насамперед у сенсі моральних, безпекових та політичних основ аутопоезису постмодерної європейської цивілізації, які стали основами становлення суспільств загального добробуту в передових європейських країнах. Така ситуація склалася внаслідок поступального розширення спецоперацій та актів агресії спецслужб та військ Кремля в країнах Європи від Грузії, Вірменії, Азербайджану, Казахстану і аж до таких країн, як Болгарія, Польща (Смоленська трагедія), Чехія, Англія (отруєння в Солсбері), Франція (корупція та фінансування радикальних політичних рухів) тощо. Це актуалізує науковий і практичний інтерес до політичних, управлінських та правових питань, генерованих цими загрозами та викликами. У цілому ці загрози та виклики на початкових етапах розвитку загроз, мабуть, найбільш доцільно досліджувати на платформі концепції гібридних агресій та гібридних воєн. Але такий підхід після початку повномасштабного вторгнення вже виявляється недостатнім.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях В. Горбуліна [5], П. Гай-Нижника [3], О. Задорожнього [9], Т. Кузьо [47], Є. Магди [19], Г. Перепелиці [27], Ю. Радковця [30], І. Руценка [34], Ю. Темірова [39], Р. Ширреффа [63] та інших досліджено різноманітні аспекти складних питань гібридних агресій. У праці К. Захаренко [10] розглянуто особливості інформаційної складової гібридної агресії на сучасному етапі.

Невирішені частини загальної проблеми. Повномасштабна агресія кремлівської диктатури проти України, яка розпочалася 24.02.2022 р., загострила всі кризові явища в Європі та сформувала загрози для основ європейської цивілізації. Під прикриттям інструментів гібридної війни та великої сукупності поточних невідкладних проблем дещо нівелюється розуміння джерел та напрямів формування загроз. У цьому зв'язку доцільно зауважити, що недостатньо дослідженою є проблема методів та інструментів практик порушення прав людини спецслужбами та війська-

ми Кремля як на окупованих територіях, так і в процесі військової агресії проти народу України в цілому.

Основна частина. При аналізі змісту та суті загроз для розвитку демократичного світу треба сфокусувати увагу на тих реальних методах, цілях, вигодах та цінностях, які покладено Москвою в основу технологій реалізації стратегій загарбання територіальних, людських, природних та технічних ресурсів сусідніх країн. Насамперед треба звернути увагу, що дії російської влади на окупованих українських територіях уже яскраво свідчать про використання улюблених правителями Московії методів підкорення, закріпачення та винищення населення. Усі найбільш поширені «промислові» методи та практики, що застосовуються військами та поліцейськими (Ростгвардія) РФ до окупованого місцевого населення, відомі в історії та зафіксовані в архівах з часів більшовицького терору. Згодом вони були успадковані та модернізовані Радянським Союзом і Російською Федерацією. Серед них:

- 1) виокремлення і фізичне знищення тієї частини населення, яка здатна до організації чи участі у спротиві;
- 2) депортація тієї частини населення, яка не здатна до організації чи участі у спротиві;
- 3) примусове залучення місцевого населення до участі у військових діях проти власного народу.

У тоталітарних диктатурах методи придушення особистої волі та права вибору громадян перетворюються в практику ремісників-катів, а згодом в промислову практику. Гітлерівська мережа «таборів смерті» та сталінський ГУТАБ (ГУЛАГ) були вже не ремісничими практиками катування власних громадян та населення окупованих територій, а промисловою практикою.

Порівняльний аналіз свідчить, що методи та практика закріпачення населення окупованих Москвою територій є деяким поєднанням ремісничих та промислових практик. Ці методи та практики з 24 лютого по серпень 2022 року набули таких форм, що суперечать нормам міжнародного права.

Цим практикам відповідають такі форми методів: 1) організація концентраційних таборів; 2) організація мережі фільтраційних таборів; 3) депортація; 4) примусова мобілізація місцевих жителів до окупаційного війська.

Названі дії-методи-практики – масові заходи, яким підлягає більша частина населення. Основною метою цих методів є встановлення атмосфери страху і недовіри у суспільстві, фізичне та моральне насильство, що швидко приводить до усунення найбільш дієздатних до організації спротиву осіб.

Розглянемо ідеологічну платформу та цінність для кремлівської диктатури цих методів по черзі. При цьому враховуємо те, що чим цінніші для кремлівської диктатури певні методики, тим більшу загрозу вони представляють для цивілізованого людства.

Концентраційні табори. Одні з перших концентраційних таборів у світі було засновано більшовиками у 1918 р., які ставили за мету

знешкодження чехословацького корпусу. Перевірконо-фільтраційні табори НКВС СРСР було створено у січні 1942 р., а з 1944 р. їх передали ГУТАБу. У таких таборах займалися перевіркою осіб, які перебували у німецькому полоні або знаходилися на окупованій території. Подальше впровадження радянського досвіду відбувалося за двох чеченських воєн: 1994–1996 рр., 1999–2003 рр. За часів першої чеченської війни росіяни знов повернулися до практики «фільтраційних пунктів», де утримували людей без законних на те підстав [23]. Під час другої чеченської війни ці заклади були легітимізовано статусом слідчих ізоляторів (СІЗО) та ізоляторів тимчасового тримання (ІВС) [8].

Маючи багатий попередній досвід, влада РФ практично відразу починає застосовувати фільтраційні табори. 28 квітня 2022 р. голова місії США при ОБСЄ Майкл Карпентер зробив заяву про те, що він має докази існування фільтраційних таборів, у яких російські сили затримують і жорстоко допитують людей «щодо будь-яких ймовірних зв'язків із законним українським урядом або незалежними ЗМІ» [2]. Інформація про існування таких фільтраційних таборів також надходить від українців, яким безпосередньо вдалося пройти крізь такі установи. Вони дають свідчення про численну кількість українців, які зникли після перебування в таких закладах.

Сьогодні провести розмежування між фільтраційним та концтабором досить складно. Мета, методи та процедури сучасних російських фільтраційних таборів дедалі більше нагадують компоненти технології концентраційних таборів. До останніх можемо віднести табори в с. Оленівка (Кальміуський район), «Ізоляцію» в Донецьку.

Фільтраційні табори. Мета фільтраційних таборів РФ – проведення перепису вцілілого населення для зачистки неблагонадійних згідно з наданими колаборантами списками працівників держустанов, комунальних служб, учасників АТО/ОСС, українських активістів та перевірка людей на лояльність до російської влади. Після опублікування жахливих кадрів знущань з українських полонених та масового вбивства у таборі в Оленівці виокремилася ще одна мета цих установ – залякування українського суспільства.

Населення поділяється на категорії:

- ті, що пройшли «перевірку» і отримали посвідчення для пересування територією ОРДЛО та переселення до РФ;
- ті, що не пройшли «фільтрацію». Вони вивозяться у невідомому напрямку або розстрілюються на місці (учасники АТО/ООС, колишні військовослужбовці, правоохоронці, проукраїнські активісти);
- населення для поповнення обмінного фонду (переважно чоловіки).

Методи перевірки: допит, процедура дактилоскопії, пошук татуювань, перегляд мобільних телефонів із детальним ознайомленням зі сторінками соцмереж, встановлення політичних уподобань людини, з'ясування ставлення до російської влади та особисто В. В. Путіна. Обов'язковими є питання про те, чи є у людини знайомі серед українських військових та їхнє ставлення до «Азову» [49].

Методику проведення допитів росіянами засвідчено у згадках багатьох українських громадян. Мешканець Маріуполя Андрій (прізвище приховане) розповідає наступне: після його допиту росіяни завели в кабінет наступного в'язня. Чоловік мав патріотичне татуювання і, ймовірно, раніше служив у Збройних силах України. За словами Андрія: «Його негайно повалили на землю і почали бити. Навіть розмовляти не стали» [36].

Учитель історії Дмитро (прізвище приховане) розповідає, що росіяни виявили в його телефоні листування, в якому він використав слово «рашист». За це його спочатку побили, а потім відвезли до поліцейського відділку у Нікольському (теж фільтраційний табір), а вже після цього – до в'язниці у селищі Старобешеве на Донеччині. У камері, в якій знаходилося лише чотири двоповерхових ліжка, росіяни тримали понад два десятки людей: чоловіків разом із жінками [36].

Інший маріупольський свідок, Максим (прізвище приховане), розповів, що його росіяни змусили роздягнутись, аби оглянути тіло на наявність татуювань. Потім запитали, чи служив він у «Азові» та чи симпатизує нацистам. На одне з питань Максим відповів: «Взагалі-то це ви на українській землі». Після цих слів один із військових ударив його прикладом у груди: «Я поклав голову на землю і схопився за ребра. Встати я не міг. Дихати було дуже боляче». Вже згодом лікарі діагностували перелом чотирьох ребер [36].

Усе згадане – не поодинокі випадки жорстокості окремих представників російських силових органів, а постійна практика роботи російських правоохоронців та військових, досвід яких ґрунтується на практиці радянського КДБ. Застосування інших методик отримання свідчень росіяни не вважають ефективними та доцільними з точки зору витрати часу. Факти побиття людей навіть без спроб допиту, лише за татуювання чи світлину у соціальних мережах, свідчать про бажання російської влади створити атмосферу терору та страху, аби поневолене населення навіть не думало про опір. Саме така атмосфера у суспільстві існувала за сталінських часів.

Під час перебування у фільтраційних таборах люди зазнають моральних принижень. Так, цивільне українське населення змушують просити вибачення у російських військових та проходити «курси денацифікації». Лише по їх закінченню люди отримують свободу. «Курси» часто супроводжуються фізичним насильством, моральним тиском і приниженнями, відомі три-чотири випадки вбивства мирних українських громадян і знищення документів після конфлікту зі своїм «куратором».

Фільтраційним процедурам та утриманню піддаються навіть діти та літні люди. Росіяни заявляють про перевірку дітей від 14 років, однак численні свідки вказують на перебування дітей різного віку разом із дорослими. У липні Маріупольська міська рада повідомила про розпочатий процес фільтраційної перевірки мешканців міста віком від 70 років: «Окупанти розпочали фільтрацію людей віком від 70 років. Вже навіть в людях похилого віку вони бачать загрозу» [40]. Поблажливого ставлення немає навіть до хворих. Неодноразовими є повідомлення про смерть українців у цих установах, спричинені відсутністю надання елементарної медичної

допомоги. Наприклад, у таборі села Козацьке чоловік загинув через відмову російських окупантів викликати швидку допомогу [1; 42].

Процедура перевірки не має чітко окреслених термінів, тому дехто з ув'язнених проводив у фільтраційних таборах по кілька тижнів або й понад місяць [1; 42]. В утримуваних відбирають документи, їм та їхнім рідним не повідомляють інформацію щодо їхньої подальшої долі.

Приміщеннями для фільтраційних таборів слугують: будівлі шкіл або дитсадків, наметові містечка, слідчі ізолятори, відділи МВС тощо. У перших двох випадках приміщення не пристосовані для тривалого перебування великої кількості людей. З найнеобхіднішого відсутні ліжка і душові. Українські громадяни, які пройшли такі табори, зазначають, що спати доводилося на підлогах спортивних залів чи коридорів. Про гігієну доводилося забувати й користуватися лише умивальниками.

Ось як описують маріупольці долю близьких їм людей у фільтраційному таборі с. Безіменне: «Батька забрали прямо з вулиці, як і інших чоловіків району. Посадили всіх у автобус та вивезли. Тато був поряд з будинком і встиг сказати мамі, що його забирають. Інших чоловіків забирали так само на вулиці і багато хто з них просто не встигав повідомити близьких, що їх вивозять із міста. Як пояснювали чоловікам, вивозять їх на фільтрацію, яка триватиме день-два максимум. Окупанти кажуть, що проводять її, аби перевірити, чи не брали чоловіки участі у військових діях. Сама процедура виглядає так: кожного по черзі заводять до кабінету, забирають український паспорт, беруть відбитки пальців, ставлять дуже багато провокаційних запитань – одним словом, проводять допит. Роздягають повністю, щоб перевірити наявність татуювань з українською символікою» [14].

Свій досвід проходження фільтраційного табору згадує житель Маріуполя Сергій, у телефоні якого знайшли листування зі своїми студентами-військовими ЗСУ: «Зараз виведемо тебе в поле й розстріляємо. Ти ж з ними. Ти теж, мабуть, військовий. Ти теж нас ненавидиш. Якщо ти викладач, то чого не вчив студентів, що «нациків» та «бендеровців» треба усіх вбивати?» [1].

Нерідкими є свідчення: тих, хто не зміг пройти фільтрацію, вбили. За словами 17-річної переселенки з Маріуполя Марії Вдовиченко, якій назавжди запам'яталася розмова двох солдатів: «Що ти робив із людьми, які не пройшли фільтрацію? – Застрелив десять, а далі не рахував – нецікаво» [1].

Якщо людина доправляється після проходження фільтрації до РФ, то сама перевірна процедура може повторюватися ще раз. Зазвичай повторній фільтрації піддаються лише чоловіки [50].

Чисельність українських громадян у фільтраційних таборах. Лише навколо м. Маріуполь створено 4 фільтраційні табори, в яких люди утримуються перед депортацією у РФ. Радник мера Маріуполя Петро Андрющенко повідомив, що владі міста відомо про 33 тисячі маріупольців, яких вивезли в Росію і на територію т. зв. «ЛНР» та «ДНР». Водночас 21 квітня, доповідаючи Путіну про майже повне взяття Маріуполя, міністр оборони Росії Сергій Шойгу заявив, що російські військові евакуювали з міста 142 тисячі осіб [11].

За словами державного секретаря США Е. Блінкена, на початок липня через російські фільтраційні табори пройшло 1,6 млн мирних жителів України. «Росія має негайно припинити свої систематичні «фільтраційні» операції в Україні, внаслідок яких, як повідомляється, зникли, затримані або насильно депортовані зі своїх будинків приблизно до 1,6 млн ні в чому не винних українців, зокрема 260 тисяч дітей», – написав у твіттері Е. Блінкен [32].

Точна кількість фільтраційних таборів, які діяли чи діють наразі, не відома.

Заступниця очільника місії США при ОБСЄ Кортні Острієн під час чергового засідання Постійної ради ОБСЄ у Відні зробила заяву: «Російські офіційні особи, вочевидь, створили списки українських цивільних осіб, які вважалися такими, що несуть загрозу контролю Росії над Україною, включаючи будь-кого з проукраїнськими поглядами, як-от політичних діячів та активістів, а також співробітників силових структур, з метою затримання та фільтрації. Наразі виявлено щонайменше 18 місць фільтрації вздовж українсько-російського кордону» [33]. Американська дипломатка вказала, що, за її джерелами, російські офіційні особи почали підготовку до процесу фільтрації на території України ще до 24 лютого.

Мережа фільтраційно-концентраційних таборів на кінець червня – початок серпня [1; 6; 24; 46]:

Донецька область:

1. м. Амвросіївка (вул. Карла Лібкнехта, 65, фільтраційний пункт «Успенка»);
2. с. Безіменне (вул. Радянська, 48, будинок культури, фільтраційний табір «Безіменне». Утримується бл. 3 000 мешканців м. Маріуполя);
3. с. Бугас (вул. Радянська, 35, селищна окупаційна адміністрація);
4. м. Докучаєвськ (вул. Незалежності, 19, Докучаєвський міський відділ МВС);
5. м. Донецьк (вул. Аксакова, 56, Ленінський районний відділ Донецького міського управління МВС; вул. Червоноармійська, 4, Донецький слідчий ізолятор. Утримується бл. 4 000 осіб; вул. Світлий шлях, в'язниця «Ізоляція»);
6. м. Макіївка;
7. с.м.т. Мангуш (вул. Титова, 63, Першотравневий районний відділ МВС);
8. м. Маріуполь (приміщення «Метро»);
9. с. Оленівка, Бахмутський р-н (Єнакіївська колонія суворого режиму № 52, фільтраційна в'язниця);
10. с. Оленівка, Кальміуський р-н (Волноваська виправна колонія № 120, фільтраційна в'язниця. Утримувалися 211 військових полку «Азов»);
11. с.м.т. Нікольське (вул. Леніна, 92, Володарський районний відділ МВС);
12. м. Новоазовськ (вул. Комунарів, 69, Новоазовський районний відділ МВС; траса Одеса – Мелітополь – Новоазовськ, 619 км, фільтраційний пост «Мангуш»);

13. с.м.т. Старобешеве (просп. Паші Ангеліної, 30, Старобешівський районний відділ МВС; в'язниця);
14. с.м.т. Ялта Мангушський р-н;
15. автотраса Сніжне – Маринівка (11-й км, фільтраційний пост «Степанівка»).

Луганська область:

1. м. Кадіївка (колишня назва Стаханов, для утримання мешканців мм. Попасна, Лисичанськ);
2. м. Луганськ (вул. 23-я, 4 СІЗО, для утримання мешканців м. Рубіжне);
3. м. Первомайськ (для утримання мешканців м. Попасна);
4. м. Сорокине (колишня назва Краснодар);
5. м. Старобільськ (вул. Айдарська, 20, відділ поліції, для утримання мешканців м. Рубіжне);
6. с. Чорнухине, Перевальський р-н (пров. Студентський, 2, Чорнухинська виправна колонія № 23).

Херсонська область:

1. с. Велика Лепетиха.

Харківська область:

1. м. Ізюм.

Мережа фільтраційних таборів не є сталою, і закриття одних супроводжується виникненням інших. Вже наприкінці липня ГО «Медійна ініціатива за права людини» (МІПЛ) подала наступну систему таборів (рис. 1) [17].

Рис. 1. Карта фільтраційних таборів

У травні 2022 р. почали діяти фільтраційні табори безпосередньо в РФ, а саме у районах пунктів переходу державного кордону з Естонією. Про це повідомив радник мера Маріуполя Петро Андрющенко: «Тепер фільтраційні табори для українців не лише на окупованій території України. Надійшли перші свідчення про облаштування фільтраційних таборів безпосередньо в РФ у районі пунктів переходу державного кордону РФ з Естонією. Тепер росіяни під час встановлення українців, які намагаються перетнути кордон і щодо яких мають дані, що вони отримали статус притулку від війни, доставляють до такого фільтраційного табору. Маріупольці, які потрапили до такого табору, розповідають, що табір у Безіменному Новоазовського району виглядає дитячою грою у порівнянні з прикордонним російським» [37].

Вказані дії Російської Федерації підпадають під визначення геноциду та злочинів проти людяності відповідно до статей 6 і 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Ст. 49 Женевської конвенції (IV) та ст. 85 Додаткового протоколу (I) конвенції 1977 р., яка забороняє індивідуальні або масові примусові переміщення, а також депортацію осіб, які перебувають під захистом, з окупованої території незалежно від їхніх мотивів [24].

Жахлива практика фільтраційних таборів привернула увагу міжнародної спільноти і стала предметом обговорення 27 липня у Відні, де українське представництво при ОБСЄ за підтримки американської місії, ознайомило журналістів з проведеним дослідженням ГО «Медійна ініціатива за права людини» (МППІ). Серед української місії були присутні особи, які пройшли через ці табори.

Депортації. Прикладів примусової депортації населення з українських територій за радянської історії досить багато. Вони стосуються і примусової радянзації західноукраїнських земель 1939–1940 рр., і кримськотатарської трагедії 1944 р.

Вивезення населення з окупованих територій Донецької та Луганської областей розпочалося ще в середині лютого 2022 р. Російські ЗМІ демонстрували колони автобусів, які вивозили людей з небезпечних місць, розповідаючи про очікуваний «наступ українсько-натівських військ» [31]. За даними омбудсмена: «... з 18 лютого «МНС Росії організована робота з приймання і надання допомоги громадянам, евакуйованим з території Донецької, Луганської народних республік України, а також щодо формування і доставки вантажів гуманітарної допомоги» [20]. ЗМІ створювали привабливу картинку для російського суспільства, у якій їхня держава виступала у ролі благородної рятівниці [44]. Проте вже перші дні бойових дій, показали запеклий опір місцевого населення проти російських військ і небажання радісно зустрічати «руський мир». Відповідно змінюється мета переміщення населення: тепер це депортації нелояльних мешканців до найбільш віддалених регіонів федерації. За даними ООН (за поданою офіційною інформацією РФ) за програмами тимчасового захисту до Росії переміщено близько 1 млн 116 тисяч осіб (УВКБ ООН включає дані офіційно подані РФ і не має засобів перевірити повідомлення про примусові депортації в ООН). За інформацією української сторони, до РФ депорто-

вано близько 1,6 млн українців. «Росія проводить послідовну злочинну політику депортації наших людей. Силою вивозить і дорослих, і дітей. Це один із найбільш підлих російських воєнних злочинів. Загалом зараз вивезено понад 200 тисяч українських дітей. Це й сироти з дитячих будинків. І діти з батьками. І діти, розлучені зі своїми родинами», – з доповіді В. Зеленського [21]. Російська сторона називає це евакуацією та добровільним переселенням [48]. Проте офіс українського омбудсмена лише на початок травня отримав понад 35 тисяч дзвінків від 76 тисяч українців, які були вивезені до РФ примусово і які хотіли повернутися в Україну [25].

Процедура. Під час депортацій у людей вилучають українські документи і видають щось на зразок посвідчення. Ці документи забороняють переїжджати з місця примусового переселення протягом двох років [13]. Причиною такої політики є важке економічне становище російських регіонів, куди саме спрямовують українців. Насамперед йдеться про депресивні регіони Сибіру і Далекого Сходу [29].

Натомість до окупованих росіянами територій приїжджають громадяни Росії: сім'ї військових, управлінці, вчителі, яких приваблюють запропоновані високі зарплати. Це очевидна спроба змінити демографічний склад українських земель. Отже, за примусовими переселеннями знову, як і в радянські часи, ховається посилення русифікація українських територій.

Примусове переселення кваліфікується як злочин проти людяності або воєнний злочин відповідно ст. 7 або ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [35].

Примусова мобілізація. У листопаді 2021 р., майже за 5 місяців до вторгнення в Україну, російська влада почала приготування до війни. Про це свідчать заходи з виготовлення спеціальних військово-облікових квитків та складання списків жителів окупованих територій Луганської та Донецької областей. Одночасно відбувалося накопичення паливно-мастильних речовин і військової техніки [52].

З 21 лютого 2022 р. у так званих ЛНР та ДНР заборонили виїзд за межі республік чоловікам віком від 18 до 55 років. Ще раніше 19 лютого Л. Пасічник та Д. Пушилін підписали укази про «добровільну» мобілізацію [41]. Отже, відразу планувалося використовувати українське населення Луганської та Донецької республік як військову силу проти іншої частини українців. Протягом усього часу ведення військових дій Кремль продовжив практику створення регіональних батальйонів.

Віковий критерій у зв'язку з військовими невдачами російської армії було змінено: лютий – початок березня він становив 18-55 років; кінець березня – липень – 18-65 років. Кількість мобілізованих у квазіреспубліках невідома.

Тактика примусової мобілізації має одразу кілька вигідних моментів для РФ:

- посилення власних збройних сил;
- взаємне винищення українцями один одного;
- примус до участі у воєнних злочинах чи заплямування населення участю у братовбивчій війні, які гарантують їхню подальшу під-

тримку РФ і є «точкою неповернення» цих людей до нормального життя в Україні.

З кінця лютого в окупованих населених пунктах Луганської і Донецької областей діяли осередки військової комендатури [4]. Почалося формування народного ополчення з осіб, які не мали військового досвіду. У середині березня оголосили призов чоловіків віком понад 65 років для служби у спеціальних підрозділах «міністерства внутрішніх справ» [41].

Опір українського народу зруйнував плани на швидку окупацію України і суттєво вплинув на мобілізаційні плани, які було значно збільшено. Почалося вручення повісток на вулицях та в громадських місцях. Мобілізувалися навіть ті категорії населення, які зазвичай мають «бронь»: повістки отримали діячі культури, науки та мистецтв. В окупованому Херсоні росіяни планували залучити до лав своїх армій в'язнів виправних колоній [25].

Дії сепаратистської влади викликали пасивний опір у населення, а саме переховування від співробітників військкоматів. Щоб уникнути мобілізації, чоловіки: не покидають місця проживання ні вдень, ні вночі з початку березня; відмовляються проживати за місцем прописки; кидають роботу; виїжджають за межі псевдореспублік та РФ; дають хабарі співробітникам військкоматів.

Ольга (прізвище приховано) з Луганська, яка працює продавчиною на ринку, свідчить, що наразі місто порожнє. За покупками приходять в основному жінки або чоловіки старші 55 років. Ольга пояснює це примусовою мобілізацією, коли вулицями ходять військові та буквально відловлюють чоловіків призовного віку. Кожна відмова супроводжується погрозами: «Не служитимеш – сидітимеш» [38].

Більш активно є звільнена від мобілізації жіноча частина населення. Вони влаштовують мітинги під військкоматами та будівлями республіканської влади. Вони вимагають пояснити, де знаходяться їхні примусово мобілізовані рідні та повернути чоловіків додому. Одним з останніх став протест матерів випускників академії МВС ДНР. Співробітникам міжнародної розвідувальної спільноти InformNapalm показали «робочий зошит» командира «1-го окремого батальйону», де він розписав плани на випускників академії: «Якщо 1 та 2 курсам ще пощастило, вони охоронятимуть розрахунки ППО, склади та розташування, то курсантам 3, 4 та 5 курсів пощастило ще більше. Вони записані як «м'ясо» [26].

Примусово мобілізованих чоловіків відправляють на передову зі слабким екіпуванням і без мінімальної підготовки. Вони воюють разом із солдатами РФ, але не є частиною російських збройних сил. Призовників повідомляють про брак припасів та використання брудної води для пиття. Відомі випадки, коли мобілізованим видавали гвинтівки Мосіна (розробки кінця XIX ст.) або наказували відвернути вогонь противника на себе [51]. Неодноразовими є записи відеозвернень мобілізованих зі скаргами на відсутність оснащення, брак бойового досвіду та погане ставлення з боку російських солдатів. Солдати ЛНР жаліються, що їх відправляють воювати на території ДНР, яку вони вважають іншою країною.

Для покращення мобілізаційних потуг та перешкодження сплескам протестних настроїв серед місцевого населення республік працює пропаганда. Основні пропагандистські методи: агітаційні ролики й програми на телебаченні й у соцмережах, російські художні фільми («Солнцепек», «Ополченочка»), заходи в освітніх, спортивних та культурних закладах, білборди «Все на захист родини!», «Донбасс — наша земля!» тощо.

В «кращих» традиціях Радянського Союзу російська влада, а саме федеральне агентство зі справ молоді, створюють дитячі організації, на кшталт «Юнармія», «Молоді будівельники Херсонської області», «Молодь Херсона». Вони проводять пропагандистсько-агітаційні дитячо-юнацькі конкурси «Планета больших перемен», «Большая перемена» [15]. Об'єднує усі ці ініціативи активне мілітаристське та антиукраїнське спрямування, яке у російських ЗМІ вказують як «військово-патріотичне» виховання молоді.

Неодноразово журналісти, громадські та політичні діячі звертали увагу на той факт, що переважна більшість військових частин, залучених у війні з Україною, походять з національних автономних округів чи республік: Башкортостан, Бурятія, Дагестан, Інгушетія, Татарстан, Тува, Чечня, Якутія. Лише з кінця травня військові невдачі та потреба відновлення військового контингенту змусила В. Путіна більше використовувати війська з Центрального федерального округу.

Найбільш відомими воєнними злочинами проти українців стали дії військовиків- бурятів. Раджана Дугар-Де Понте провела своє дослідження з метою вивчення цього питання. Вона вказує, що «за різними підрахунками на фронті перебувають близько 10 тисяч бурятів. Інші джерела повідомляють про п'ять або шість тисяч людей. Швидше за все, у відсотковому співвідношенні на душу населення серед усіх народів Росії, які беруть участь у війні проти України, бурятів чи не найбільше. Мені казали, що немає жодного бурятського села, звідки на фронті не виявилось б бодай десятка-другого контрактників. Особливо тяжка ситуація в Агінському Бурятському окрузі Забайкальського краю. Складається враження зими 1941 року. Відсутність молодих бурятських чоловіків у громадських місцях уже впадає у вічі. Буряти становлять лише 0,3 відсотка населення Росії, проте серед офіційно загиблих їх 2,8%. За кількістю смертей на війні Дагестан обганяє Бурятію, проте населення Дагестану втричі більше... лише підтвержені випадки загибелі військових із Бурятії на війні в Україні збільшили смертність бурятських чоловіків у віці 18–45 років на 70%, а смертність молодих чоловіків до 30 років – на 270%» [8].

Міжнародне право відповідно до ст. 51 IV Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни (IV) забороняє державі-окупанту примус цивільного населення до служби в її збройних силах.

Висновки. Методи та інструменти масового насилля, які використовує Російська Федерація на окупованих українських територіях, неодноразово задокументовано та засвідчено. Проте формування більш широкої доказової бази злочинів і надалі залишається дуже важливим завданням. Описані та коротко проаналізовані в основній частині нашої роботи фак-

ти отримали своє визначення у міжнародному праві як злочини проти людства, злочини проти людяності та (або) воєнні злочини. Історико-генетичний аналіз свідчить, що ці інструменти та методи є прямим відродженням і продовженням «більшовистських» терористичних практик радянської влади. Цей же генетичний аналіз вказує на те, що за своєю природою вони є аналогом терористичних практик націонал-соціалістів А. Гітлера. На жаль, на відміну від останніх, радянські не отримали засудження у міжнародному трибуналі й продовжили своє існування у сучасній російській політиці.

Впорядкування різнопланових фактів у відповідні смислові русла та наступний системний аналіз цих смислових русел засвідчує, що наведені в основній частині дії, інструменти, методи та практики є не випадковими спонтанними явищами характерними для ведення воєн, а вони є результатом цілеспрямованої урядової політики РФ.

Аспекти цієї урядової політики не обмежуються описаними вище концентраційно-фільтраційними таборами, депортаціями та примусовою мобілізацією. Вони охоплюють також і низку інших злочинів проти людяності та людства: масові вбивства, зґвалтування, мародерство. Без всебічного вивчення цих факторів генерування та здійснення злочинів здійснених в ХХІ столітті на територіях України, як протягом 2014–2021 років і тим більше після 24 лютого 2022 року як інтелектуальної Європи, так і політичними лідерами та електоратом європейських країн не можливим буде відновлення повноцінного цивілізаційного ества Європи. Адже Кремль, вмів маневруючи інтересами гравців міжнародної політики, позиціонує себе одночасно як агресор-завойовник і як міжнародний суд, і як міжнародний посередник-«миротворець». Тому міжнародний суд, міжнародна політична спільнота, електоральні спільноти демократичних країн повинні сформувавши для себе розуміння тих загроз для розвитку демократичних країн, які несе Кремлівська диктатура для майбутнього європейської цивілізації. Тим більше, що описані в основній частині фактори при відповідних вдалих стратегіях Кремля були б спроможні сформувати залежні від РФ диктаторські-фашистські режими або окупаційні адміністрації з колаборантів та агентів впливу РФ не тільки на території України, але й на території інших європейських держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виноградов О. У пошуках «неблагонадійних» та ворогів. Як та навіщо Росія проводить фільтрацію українців? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/filtraciynitabori/31892704.html>
2. Власенко А. Концентраційні табори Росії вже визнані офіційно. URL: <https://33kanal.com/news/179278.html>
3. Гай-Нижник П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. Київ: «МП Леся», 2017. 332 с.

4. Гликман К. Своих не бросаем. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2022/03/22/svoikh-ne-brosaem>
5. Горбулін В.П. Світова гібридна війна: український фронт. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
6. Денісова назвала місця розташування «фільтраційних таборів» на Донеччині і Луганщині. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3475643-denisova-nazvala-misca-roztasuvanna-filtracijnih-taboriv-na-doneccini-i-lugansini.html>
7. Друга російсько-чеченська війна. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Filtration_camp_system_in_Chechnya
8. Дугар-Де Понте Р. Буряти та «русский мир»: «ганьбу цієї війни доведеться ділити порівну». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/viyna-rosiyi-proty-ukrayiny-buryaty/31865895.html>
9. Задорожній О.В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права. Київ: К.І.С., 2015. 712 с.
10. Захаренко К. Інформаційні впливи як джерела загострення інформаційної небезпеки. *Гілея*. 2017. С. 331-336.
11. Зотова Н., Чурманова К. Як працюють російські фільтраційні табори для українців з Маріуполя. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61200636>
12. Іванців Н. Окупація, фільтрація, депортація. Як вижити. URL: https://lb.ua/society/2022/07/01/521754_okupatsiya_filtratsiya_deportatsiya.html
13. Калатур А. Кислиця: До РФ депортували півмільйона українців і заборонили їм виїзд. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/20/7340823>
14. Калюжна К. Мого батька силком вивезли на фільтрацію з Маріуполя і не відпускають вже місяць. Умови там жахливі. URL: <https://svoi.city/articles/210714/filtracijni-tabori-dlya-mariupolciv>
15. Коломієць В. Окупанти на захоплених територіях намагаються залучити молодь до новостворених проросійських організацій – розвідка. URL: <https://hromadske.ua/posts/okupanti-na-zahoplenih-teritoriyah-namagayutsya-zaluchiti-molod-do-novostvorenih-prorosijskih-organizacij-rozvidka>
16. Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
17. Короткий В. Три рівні зла. Фільтраційні російські табори. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3539588-tri-rivni-zla-filtracijni-rosijski-tabori.html>
18. Кречетова Д. У Росії заявили про «усиновлення» тисячі дітей, депортованих з Маріуполя. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/08/23/250120/>
19. Магда Є. Гібридна агресія Росії. Уроки для Європи. Київ: Каламар, 2015. 268 с.
20. Мерещук В. Росія почала депортацію українців ще 18 лютого, – Денісова. URL: https://lb.ua/society/2022/06/04/518961_rosiya_pochala_deportatsiyu_ukraintsiv_shche.html
21. Одним з найпідліших злочинів росії є примусове вивезення українців, – Зеленський. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3497777-odnim-iz-najpidlisih-zlociniv-rosii-e-primusove-vivezenna-ukrainciv-zelenskij.html>
22. Окупанти відкрили у Маріуполі новий фільтраційний табір, – Андрющенко. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/516768-okkupanty-otkryli-v-mariupole-novu-filtracionnyu-shtab-andryushchenko-video>
23. Перша російсько-чеченська війна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B0_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D

- 1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%87%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0
24. Примусове вивезення дітей до Росії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3481622-primusove-vivezenna-ukrainskih-ditej-do-rosii.html>
 25. Павлюк О. Росія депортувала з України майже 1,2 мільйона людей – омбудсменка. URL: <https://suspilne.media/237522-rosia-deportovala-z-ukraini-majze-12-miljona-ludej-ombudsmanka/>
 26. Паскевич А. «Они же у вас не консерваторию закончили»: в Донецке матери пытались отбить от мобилизации сыновей – выпускников академии «МВД ДНР». URL: <https://war.obozrevatel.com/oni-zhe-u-vas-ne-konservatoriyu-zakonchili-v-donetske-materi-pyitalis-otbit-ot-mobilizatsii-synovej-vyipusknikov-akademii-mvd-dnr-video.htm>
 27. Перепелиця Г.М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. Київ: «Стилос». 2015. 880 с.
 28. Примусове переміщення громадян України: чи правомірні дії окупаційної влади та як діяти якщо таке порушення мало місце? URL: <https://helsinki.org.ua/articles/prymusove-peremishchennia-hromadian-ukrainy-chy-pravomirni-dii-okupatsiynoi-vlady-ta-iak-diiaty-iakshcho-take-porushennia-malo-mistse/>
 29. Путін переселяє українців за Урал і за полярне коло. *The Independent*. URL: https://sensor.net/ua/news/3333439/putin_pereselyaye_ukrayintsiv_za_ural_i_za_polyarne_kolo_the_independent
 30. Радковець Ю. «Гібридна політика» сучасної Росії як стратегія реалізації її національної геополітики. *Бінтел. Журнал геополітичної аналітики. Спеціальний випуск*. 2015. С. 4-11.
 31. Романова Е. Сотни беженцев из «ДНР» всю ночь провели в холодных автобусах. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2022/02/19/sotni-bezhentsev-iz-dnr-vsiu-noch-proveli-v-kholodnykh-avtobusakh-news>
 32. Росія має негайно припинити свої систематичні «фільтраційні» операції в Україні. *Блінкен*. URL: <https://sensor.net/ua/n3353920>
 33. Росія створила вздовж кордону з Україною 19 фільтраційних таборів. URL: <https://sensor.net/ua/n3352792>
 34. Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога. Харків: ФОП Павленко О.Г. 2015. 268 с.
 35. Сідоренко О. Депортація як міжнародний злочин у сучасному міжнародному праві. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/46.pdf
 36. «Сказали, що почалось моє «перевиховання»: люди, які пройшли через фільтраційні табори, розповіли про катування російськими військовими. URL: <https://zmina.info/articles/skazaly-shho-pochalos-moye-perevyhovannya-lyudy-yaki-projshly-cherz-filtracijni-tabory-rozpovily-pro-katuvannya-rosijskyh-vijskovykh/>
 37. Стало відомо про облаштування фільтраційних таборів безпосередньо в РФ у районі пунктів переходу кордону з Естонією – радник мера Маріуполя. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/835727.html>
 38. Сивцова С., Голод Г. Не попался я по одной причине: я осторожен и из дому почти не выхожу. Как проходит принудительная мобилизация. URL: <https://meduza.io/feature/2022/02/25/ne-popalsya-ya-po-odnoy-prichine-ya-ostorozhen-i-iz-domu-pochti-ne-vyhozhu>

39. Теміров Ю. Зрозуміти Донбас – зберегти Україну або пастки позаісторичного мислення. *Безпековий огляд ЦДАКР «Виклики і Ризики»*. 2014. № 10. URL: http://www.slideshare.net/cacds_ukraine/buletin-10- cacds
40. У Маріуполі загарбники розпочали фільтрацію людей віком від 70 років. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3537846-u-mariupoli-zagarbniki-rozpocali-filtraciju-ludej-vikom-vid-70-rokiv.html>
41. Указ Главы Донецкой Народной Республики № 29 от 19.02.2022 года О проведении всеобщей мобилизации. URL: <http://npa.dnronline.su/2022-02-19/ukaz-glavy-donetskoj-narodnoj-respubliki-29-ot-19-02-2022-goda-o-provedenii-vseobshhej-mobilizatsii.html>
42. Холодова А. У «фільтраційних» таборах у селах Безіменне та Козацьке маріупольців катують і залишають без медичної допомоги. URL: <https://babel.ua/news/78366-u-filtracijnih-taborah-v-selah-bezimenne-ta-kozacke-mariupolciv-katuyut-ta-zalishayut-bez-medichnoji-dopomogi>
43. Ширрефф Р. Війна з Росією. Київ: КМ-БУКС. 2017. 544 с.
44. «Я додому хочу». Люди, вивезені з Донецька до Росії, застряли в автобусах. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/video-evakuyovani-z-donetska-v-rosiyskomu-misti-taganrog/31711785.html>
45. «Я прошла курс денацификации. Осознаю свою вину» – жительницу Херсона заставили извиняться на камеру перед военными из России. URL: <https://theins.ru/news/251420>
46. Edwards J., Sohyun Lee J. Video shows Russian ‘filtration camp,’ Mariupol mayor’s office says. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/05/06/ukraine-mariupol-russian-filtration-camp-video/>
47. Kuzio T. Putin’s war against Ukraine. Revolution, nationalism, and crime. Toronto, 2017. 490 p.
48. Nechepurenko I., Lobzina A. Russia Continues Shelling in Ukraine’s East as War Divides G20. URL: <https://www.nytimes.com/live/2022/07/08/world/russia-ukraine-war-news/the-us-identified-18-russian-filtration-camps-for-ukrainians-a-diplomat-says>
49. Russia’s humiliating ‘filtration’ of civilians fleeing occupied Ukraine. URL: <https://www.dw.com/en/russias-humiliating-filtration-of-civilians-fleeing-occupied-ukraine/a-61625073>
50. Ukrainians who fled to Georgia reveal details of Russia’s «filtration camps». URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/12/ukrainians-who-fled-to-georgia-reveal-details-of-russias-filtration-camps>
51. Flynn D. Conscripts sent to fight by pro-Russia Donbas get little training, old rifles, poor supplies. URL: <https://www.reuters.com/world/conscripts-sent-fight-by-pro-russia-donbas-get-little-training-old-rifles-poor-2022-04-04/>
52. Zoria Yu. «LDNR” mobilization designed to sow panic, cover possible engagement of Russian regulars: Opinion. URL: <https://euromaidanpress.com/2022/02/20/ldnr-mobilization-designed-to-sow-panic-not-to-throw-locals-into-fighting-opinion/>

REFERENCES

1. Vynohradov, O. (2022). U poshukakh «neblahonadiinykh» ta vorohiv. Yak ta navishcho Rosiia provodyt filtratsiiu ukrainsiv? [In search of «unfortunate» and enemies. How and why is Russia filtering Ukrainians?]. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/filtraciyni-tabori/31892704.html> [in Ukrainian].
2. Vlasenko, A. (2022). Kontsentratsiini tabory Rosii vzhe vyznani ofitsiino [The concentration camps of Russia have already been officially recognized]. Retrieved from: <https://33kanal.com/news/179278.html> [in Ukrainian].
3. Hai-Nyzhnyk, P. (2017). *Rosiia proty Ukrainy (1990–2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymsu do viiny na pohlynannia ta sproby znyshchennia* [Russia against Ukraine (1990–2016): from a policy of blackmail and coercion to a war of absorption and attempted destruction]. Kyiv: «MP Lesia». 332 p. [in Ukrainian].
4. Hlykman, K. (2022). Svoikh ne brosaem [We do not abandon our own]. Retrieved from: <https://novayagazeta.ru/articles/2022/03/22/svoikh-ne-brosaem> [in Russian].
5. Horbulin, V.P. (2017). Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front [Global hybrid war: the Ukrainian front]. Kyiv: NISD. 496 p. [in Ukrainian].
6. Denisova nazvala mistsia roztashuvannia «filtratsiinykh taboriv» na Donechchyni i Luhanshchyni [Denisova named the locations of «filtration camps» in Donetsk region and Luhansk region]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3475643-denisova-nazvala-misca-roztasuvanna-filtracijnih-taboriv-na-doneccini-i-lugansini.html> [in Ukrainian].
7. Druha rosiisko-chechenska viina. (2022) [The second Russian-Chechen war]. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Filtration_camp_system_in_Chechnya [in Ukrainian].
8. Duhar-De Ponte R. Buriaty ta «russkyi myr»: «hanbu tsiiei viiny dovedetsia dilyty porivnu» [Buryati and «Russian peace»: «the shame of this war will have to be shared equally»]. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/viyna-rosiyi-proty-ukrayiny-buryaty/31865895.html> [in Ukrainian].
9. Zadorozhnii, O.V. (2015). Porushennia ahresyvnoiu viinoiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy osnovnykh pryntsyviv mizhnarodnoho prava [Violation of the basic principles of international law by the aggressive war of the Russian Federation against Ukraine]. Kyiv: K.I.S. 712 c. [in Ukrainian].
10. Zakharenko, K. (2017). Informatsiini vplyvy yak dzherela zahostrennia informatsiinoi nebezpeky [Information influences as a source of aggravation of information danger]. *Hileia*. P. 331-336. [in Ukrainian].
11. Zotova, N., Churmanova, K. (2022). Yak pratsiuut rosiiski filtratsiini tabory dlia ukrainsiv z Mariupolia [How Russian filtration camps for Ukrainians from Mariupol work]. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61200636> [in Ukrainian].
12. Ivantsiv, N. (2022). Okupatsiia, filtratsiia, deportatsiia. Yak vyzhyty [Occupation, filtering, deportation. How to survive]. Retrieved from: https://lb.ua/society/2022/07/01/521754_okupatsiya_filtratsiya_deportatsiya.html [in Ukrainian].
13. Kalatur, A. (2022). Kyslytsia: Do RF deportuvaly pivmiliona ukrainsiv i zaboronyly yim vyizd [Kislytsia: Half a million Ukrainians were deported to the Russian Federation and banned from leaving]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/20/7340823> [in Ukrainian].

14. Kaliuzhna, K. (2022). *Moho batka sylkom vyvezly na filtratsiiu z Mariupolia i ne vidpuskaiut vzhe misiats. Umovy tam zhakhlyvi* [My father was forcibly taken away for filtration from Mariupol and has not been released for a month. The conditions there are terrible]. Retrieved from: <https://svoi.city/articles/210714/filtracijni-tabori-dlya-mariupolciv> [in Ukrainian].
15. Kolomiets, V. (2022). *Okupanty na zakhoplenykh terytoriiakh namahaiutsia zaluchyty molod do novostvorenykh proroziiskykh orhanizatsii – rozvidka* [The occupiers in the captured territories are trying to attract young people to the newly created pro-Russian organizations – intelligence]. Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/okupanti-na-zahoplenih-teritoriyah-namagayutsya-zaluchiti-molod-donovostvorenih-prorosijskih-organizacij-rozvidka> [in Ukrainian].
16. *Konventsiiia pro prava dytyny (20 lystopada 1989 roku)* [Convention on the Rights of the Child (November 20, 1989)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
17. Korotkyi, V. (2022). *Try rivni zla. Filtratsiini rosiiski tabory* [Three levels of evil. Russian filtration camps]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3539588-tririvni-zla-filtracijni-rosijski-tabori.html> [in Ukrainian].
18. Krechetova, D. (2022). *U Rosii zaiavyly pro «usynovlennia» tysiachi ditei, deportovanykh z Mariupolia* [Russia announced the «adoption» of thousands of children deported from Mariupol]. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/08/23/250120/> [in Ukrainian].
19. Mahda, Ye. (2015). *Hibrydna ahresiiia Rosii. Uroky dlia Yevropy* [Russia's hybrid aggression. Lessons for Europe]. Kyiv: Kalamar. 268 p. [in Ukrainian].
20. Mereshchuk, V. (2022). *Rosiiia pochala deportatsiiu ukraintsiv shche 18 liutoho, – Denisova* [Russia started deporting Ukrainians on February 18, – Denisova]. Retrieved from: https://lb.ua/society/2022/06/04/518961_rosiya_pochala_deportatsiyu_ukraintsiv_shche.html [in Ukrainian].
21. *Odnym z naipidlishykh zlochyniv rosii ye prymusove vyvezennia ukraintsiv, – Zelenskyi* [One of the most despicable crimes of Russia is the forced deportation of Ukrainians, – Zelenskyi]. (2022). Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3497777-odnim-iz-najpidlisih-zlociniv-rosii-e-primusove-vivezenna-ukrainciv-zelenskij.html> [in Ukrainian].
22. *Okupanty vidkryly u Mariupoli novyi filtratsiinyi tabir, – Andriushchenko* [The occupiers opened a new filtration camp in Mariupol, Andryushchenko]. (2022). Retrieved from: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/516768-okkupanty-otkryli-v-mariupole-novyy-filtracionnyy-shtab-andryushchenko-video> [in Ukrainian].
23. *Persha rosiisko-chechenska viina.* (2022). [The first Russian-Chechen war]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B0_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%87%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0 [in Ukrainian].
24. *Prymusove vyvezennia ditei do Rosii* [Forced removal of children to Russia]. (2022). Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3481622-primusove-vivezenna-ukrainskih-ditej-do-rosii.html> [in Ukrainian].
25. Pavliuk, O. (2022). *Rosiiia deportovala z Ukrainy maizhe 1,2 miliona liudei – ombudsmenka* [Russia deported almost 1.2 million people from Ukraine –

- Ombudsman]. Retrieved from: <https://suspilne.media/237522-rosia-deportovala-z-ukraini-majze-12-miljona-ludej-ombudsmenka/> [in Ukrainian].
26. Paskevych, A. (2022). «Ony zhe u vas ne konservatoriyu zakonchyly»: v Donetske matery putalys otbyt ot mobylyzatsyy snovei – vpusknykov akademyy «MVD DNR» [«They didn't graduate from your conservatory»: in Donetsk, mothers tried to dissuade their sons, graduates of the Academy of Internal Affairs of the DPR, from mobilizing]. Retrieved from: <https://war.obozrevatel.com/oni-zhe-u-vas-ne-konservatoriyu-zakonchili-v-donetske-materi-pyitalis-otbit-ot-mobilizatsii-syinovej-vyipusnikov-akademii-mvd-dnr-video.htm> [in Russia].
 27. Perepelytsia, H.M. (2015). *Ukraina – Rosiia: viina v umovakh spivisnuvannia* [Ukraine – Russia: war in conditions of coexistence]. Kyiv: «Stylos». 880 p. [in Ukrainian].
 28. Prymusove peremishchennia hromadian Ukrainy: chy pravomirni dii okupatsiinoi vlady ta yak diiaty yakshcho take porushennia malo mistse? [Forced displacement of citizens of Ukraine: are the actions of the occupation authorities legitimate and how to act if such a violation took place?]. (2022). Retrieved from: <https://helsinki.org.ua/articles/prymusove-peremishchennia-hromadian-ukrainy-chy-pravomirni-dii-okupatsiynoi-vlady-ta-iak-diiaty-iakshcho-take-porushennia-malo-mistse/> [in Ukrainian].
 29. Putin pereseliaie ukraintsiv za Ural i za poliarnе kolo [Putin resettles Ukrainians beyond the Urals and beyond the Arctic Circle]. (2022). *The Independent*. Retrieved from: https://censor.net/ua/news/3333439/putin_pereselyaye_ukrayintsiv_za_ural_i_za_polyarne_kolo_the_independent [in Ukrainian].
 30. Radkovets, Yu. (2015). «Hibrydna polityka» suchasnoi Rosii yak stratehiia realizatsii yii natsionalnoi heopolityky [«Hybrid policy» of modern Russia as a strategy for implementing its national geopolitics]. *Bintel. Zhurnal heopolitychnoi analityky. Spetsialnyi vypusk*. pp. 4-11. [in Ukrainian].
 31. Romanova, E. (2022). Sotny bezhentsev yz «DNR» vsiu noch provely v kholodnykh avtobusakh [Hundreds of refugees from the «DPR» spent the whole night in cold buses]. Retrieved from: <https://novayagazeta.ru/articles/2022/02/19/sotni-bezhentsev-iz-dnr-vsiu-noch-proveli-v-kholodnykh-avtobusakh-news> [in Russia].
 32. Rosiia maie nehaino prypynyty svoi systematychni «filtratsiini» operatsii v Ukraini [Russia should immediately stop its systematic «filtration» operations in Ukraine]. (2022). *Blinken*. Retrieved from: <https://censor.net/ua/n3353920> [in Ukrainian].
 33. Rosiia stvoryla vzdovzh kordonu z Ukrainoiu 19 filtratsiinykh taboriv [Russia has created 19 filtration camps along the border with Ukraine]. (2022). Retrieved from: <https://censor.net/ua/n3352792> [in Ukrainian].
 34. Rushchenko, I.P. (2015). *Rosiisko-ukrainska hibrydna viina: pohliad sotsiolooha* [Russian-Ukrainian hybrid war: a sociologist's view]. Kharkiv: FOP Pavlenko O.H. 268 p. [in Ukrainian].
 35. Sidorenko, O. (2022). *Deportatsiia yak mizhnarodnyi zlochyn u suchasnomu mizhnarodnomu pravi* [Deportation as an international crime in modern international law]. Retrieved from: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/46.pdf [in Ukrainian].
 36. «Skazaly, shcho pochalos moie «perevykhovannia»: liudy, yaki proishly cherez filtratsiini tabory, rozpovily pro katuvannia rosiiskymy viiskovymy [«They said that my «re-education» had begun: people who passed through the filtration camps told about torture by the Russian military]. (2022). Retrieved from: <https://zmina.info/>

- articles/skazaly-shho-pochalos-moye-perevyhovannya-lyudy-yaki-projshly-cherez-filtracijni-tabory-rozpovily-pro-katuvannya-rosijskyh-vijskovykh/ [in Ukrainian].
37. Stalo vidomo pro oblashtuvannia filtratsiinykh taboriv bezposeredno v RF u raioni punktiv perekhodu kordonu z Estoniieiu – radnyk mera Mariupolia [It became known about the arrangement of filtration camps directly in the Russian Federation in the area of border crossing points with Estonia – the adviser of the mayor of Mariupol]. (2022). Retrieved from: <https://interfax.com.ua/news/general/835727.html> [in Ukrainian].
 38. Syvtsova, S., Holod, H. (2022). Ne popalsia ya po odnoi prychyne: ya ostorozhen y yz domu pochty ne vukhozhu. Kak prokhodyt prynudytelnaia mobylyzatsiya [I didn't get caught for one reason: I'm cautious and hardly ever leave the house. How is forced mobilization]. Retrieved from: <https://meduza.io/feature/2022/02/25/ne-popalsya-ya-po-odnoy-prichine-ya-ostorozhen-i-iz-domu-pochti-ne-vyhozhu> [in Russia].
 39. Temirov, Yu. (2014). Zrozumity Donbas – zberehty Ukrainu abo pastky pozaistorychnoho myslennia [To understand Donbas – to save Ukraine or the traps of a historical thinking]. *Bezpekovi ohliad TsDAKR «Vyklyky i Ryzyky»*. № 10. Retrieved from: http://www.slideshare.net/cacds_ukraine/buletin-10-cacds [in Ukrainian].
 40. U Mariupoli zaharbnyky rozpochaly filtratsiiu liudei vikom vid 70 rokiv [In Mariupol, the invaders started filtering people over the age of 70]. (2022). Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3537846-u-mariupoli-zagarniki-rozpocali-filtraciju-ludej-vikom-vid-70-rokiv.html> [in Ukrainian].
 41. Ukaz Hlavu Donetskoi Narodnoi Respublyky № 29 ot 19.02.2022 hoda O provedenyy vseobshchei mobylyzatsyy [Decree of the Head of the Donetsk People's Republic No. 29 dated 19.02.2022 on general mobilization]. (2022). Retrieved from: <http://npa.dnronline.su/2022-02-19/ukaz-glavy-donetskoj-narodnoj-respubliki-29-ot-19-02-2022-goda-o-provedenii-vseobshhej-mobilizatsii.html> [in Russia].
 42. Kholodova, A. (2022). U «filtratsiinykh» taborakh u selakh Bezimmenne ta Kozatske mariupoltsiv katuiut i zalyshaiut bez medychnoi dopomohy [Mariupol's residents are tortured and left without medical care in the «filtration» camps in the villages of Bezimmenne and Kozatske]. Retrieved from: <https://babel.ua/news/78366-u-filtracijnih-taborah-v-selah-bezimmenne-ta-kozacke-mariupolciv-katuyut-ta-zalishayut-bez-medichnoji-dopomogi> [in Ukrainian].
 43. Shyrreff, R. (2017). Viina z Rosiieiu [War with Russia]. Kyiv: KM-BUKS. 544 p. [in Ukrainian].
 44. «Ia dodomu khochu». Liudy, vyvezeni z Donetska, do Rosii zastrialy v avtobusakh [«I want to go home». People taken from Donetsk to Russia got stuck in buses]. (2022). Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/video-evakuyovani-z-donetska-v-rosiyskomu-misti-taganrog/31711785.html> [in Ukrainian].
 45. «Ia proshla kurs denatsyfykatsyy. Osoznaiu svoiu vynu» – zhytelnytsu Khersona zastavyly yzvyniatsia na kameru pered voennyu yz Rossyy [«I went through a denazification course. I realize my guilt» – a resident of Kherson was forced to apologize on camera to the military from Russia]. (2022). Retrieved from: <https://theins.ru/news/251420> [in Ukrainian].
 46. Edwards, J., Sohyun, Lee J. (2022). Video shows Russian «filtration camp», Mariupol mayor's office says. Retrieved from: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/05/06/ukraine-mariupol-russian-filtration-camp-video/> [in English].

47. Kuzio, T. (2017). Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism, and crime. Toronto. 490 p. [in English].
48. Nechepurenko, I., Lobzina, A. (2022). Russia Continues Shelling in Ukraine's East as War Divides G20. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/live/2022/07/08/world/russia-ukraine-war-news/the-us-identified-18-russian-filtration-camps-for-ukrainians-a-diplomat-says> [in English].
49. Russia's humiliating «filtration» of civilians fleeing occupied Ukraine. (2022). Retrieved from: <https://www.dw.com/en/russias-humiliating-filtration-of-civilians-fleeing-occupied-ukraine/a-61625073> [in English].
50. Ukrainians who fled to Georgia reveal details of Russia's «filtration camps». (2022). Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/12/ukrainians-who-fled-to-georgia-reveal-details-of-russias-filtration-camps> [in English].
51. Flynn, D. (2022). Conscripts sent to fight by pro-Russia Donbas get little training, old rifles, poor supplies. Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/conscripts-sent-fight-by-pro-russia-donbas-get-little-training-old-rifles-poor-2022-04-04/> [in English].
52. Zoria, Yu. (2022). «LDNR» mobilization designed to sow panic, cover possible engagement of Russian regulars: Opinion. Retrieved from: <https://euromaidanpress.com/2022/02/20/ldnr-mobilization-designed-to-sow-panic-not-to-throw-locals-into-fighting-opinion/> [in English].